

ورود از در گل میخ‌ها

برای ورود به مسجد باید از مدخل اصلی عبور کرد، اما این در با در سایر مسجدهای کاشان و شاید همه ایران کاملاً متفاوت است. در اصلی مسجد یک جفت در بسیار نفیس چوبی با تزئینات گره‌چینی و گل‌میخ است. در این در ۶۲۳۶ گل‌میخ، یعنی به تعداد آیات قرآن، در دو لنگه در به کار رفته است. در سردر ورودی کتیبه‌های سنگی حاوی فرمان محمدشاه در معافیت مشاغل قضایی و دباغی از مالیات وجود دارد. تمام کتیبه‌های مسجد توسط استادان برجسته خوش‌نویس کاشان، از جمله محمد ابراهیم (جد خاندان معارفی) و محمد حسین (جد خاندان ادیب) و بسمله‌های طغری توسط سید صادق کاشانی نوشته شده‌اند.

دو صحن بالای و پایینی

با عبور از سردر زیبای مسجد که با نقاشی و مقرنس‌های معلق گچی تزئین شده است، دیوارهای جلوخان که تماماً با کاشی‌های خشتی رنگی پوشانده شده‌اند، خودنمایی می‌کنند. در واقع تزئینات تمامی بخش‌های مسجد در نهایت سادگی و زیبایی، شامل گچ‌بری، نقاشی، کنده‌کاری روی چوب، گره‌چینی و کاشی‌کاری است. با ورود به محوطه مسجد، دو صحن یا حیاط بالایی و پایینی پدیدار می‌شوند. درست مقابل در ورودی و پس از هشتی، محوطه‌ای باز به صورت مهتابی وجود دارد که در واقع پشت‌بام شبستان چهارستون شمالی است. همچنین، هشتی ورودی، به انبار، اتاق خادم و نگهبان راه دارد و نیز دو پلکان، آن را به شبستان قدیمی تحتانی و محل وضوخانه و حیاط ارتباط می‌دهد. حیاط دوطبقه مسجد یکی از دیدنی‌ترین نمونه‌های معماری در مسجد است. بخش بالا یا فوقانی که گنبد و گلدسته‌ها نیز در آنجا قرار دارند، مربوط به مسجد و بخش پایینی یا تحتانی که به نام «گودال باغچه» نامیده می‌شود، به مدرسه و حجره‌های اسکان طلاب اختصاص دارد. بخش بالا یا صحن فوقانی، ایوان‌مانندی است که با دو دیوار مرکب از طاق‌نما محصور شده است و از شمال به بام شبستان چهارستون می‌پیوندد و از جنوب به ایوان مسجد راه دارد.

مسجد آقابزرگ

مسجدی به نام یک عالم دانشمند

برای پرداختن به مسجد «آقابزرگ» دلایلی بسیار وجود دارد، اما شاید مهم‌تر از همه نام مسجد باشد. ملا مهدی نراقی، معروف به آقابزرگ، عالم، فقیه و دانشمند دوره قاجار، عالمی که نامش بر مسجد گذاشته شده بود، عالمی بود و الامقام که بزرگان و مردم عادی بسیار او را ستودند. دلیل بعدی تزئینات و کتیبه‌نویسی‌های بی‌نظیر مسجد هستند که از لحاظ زیبایی‌شناسی بسیار ارزشمندند.

مسجد البته نه ساخته آقابزرگ، بلکه ساخته مرد نیکوکار و متدینی به نام حاج محمدتقی خان‌بان است. حاج محمد در سال ۱۲۶۰، به پاس احترام به این دانشمند بلندمرتبه که داماد خود او هم بود، این مسجد را با سرمایه شخصی‌اش ساخت. هدف حاج محمد این بود که مسجد محلی باشد برای برگزاری نماز جماعت و درس و بحث آقابزرگ.

صحت زمان ساخت مسجد را کتیبه‌های موجود در بخش‌های متفاوت تأیید می‌کنند: کتیبه وقف‌نامه به تاریخ ۱۲۶۰ قمری، کتیبه‌های مورخ ۱۲۶۳ در صفا شبستان، کتیبه مورخ ۱۲۶۴ قمری داخل شبستان زیر گنبد، و کتیبه مورخ ۱۲۶۸ قمری در سردر ورودی مسجد. بنابراین ساخت بنا در اواخر حکومت محمدشاه قاجار آغاز و در نخستین سال‌های حکومت ناصرالدین شاه، یعنی در مدت هشت سال، به پایان رسید. حال وارد مسجد شویم.

ناز یلاناظمی

کاشان کار المومنین

در نزدیکی کوه‌های «کرکس» و در حاشیه کوی مرکزی، شهری با قدمت هزاران سال وجود دارد. شهری با آب و هوایی گرم و بیابانی و البته بسیار کم آب. می‌گفتند در گذشته، تابستان‌ها عقرب از زمین می‌جوشید. با شنیدن این توصیف‌ها شاید می‌باید شهری مخروطی و بدون آبادانی را تجسم کرد. اما در کمال تعجب، شهر را مانند تکه فیروزه‌ای می‌یابی نایاب. دل‌گشاترین باغ جهان و زیباترین خانه‌ها و عمارت‌ها در کنار فئات‌های پر آب و آن نقش جاودان ترنج بر قالی، انسان را پایبند می‌کند تا بماند و بداند که بی‌جهت «دارالمومنینش» نخوانده‌اند.

از «سیلک» تا «باغ‌فین»، خانه‌های رئیس‌یان، عمری‌ها، بالاخانه‌چی، و بالاخره بازارو مناره زین‌الدین، تا دیگر آثار تاریخی شهر، هر کدام حال و هوایی دارند خاص خود و متفاوت از دیگری. همه در اوج هنر و معماری و گوئی تاریخ زمان خود، اما همیشه برای درک زیبایی و نهایت هنر هنرمندان و مهندسان دوره اسلامی باید به مسجد رفت. چرا که مسجدها چکیده و عصاره هنر و خلاقیت صنعتگران و هنرمندان رشته‌های گوناگون را به نمایش می‌گذارند.

محرابی گچی

در شبستان شمالی، محرابی گچی وسط دیوار وجود دارد که به وسیله یک رشته پلکان به هشتی ورودی مسجد راه می‌یابد و به وسیله دو ورودی دیگر به حیاط مرکزی و صحن گودال باغچه ارتباط پیدا می‌کند. همچنین در جانب شمال غربی شبستان شمالی، یک حیاط خلوت، یک حوض و محلی برای وضوخانه احداث شده که با پلکان ارتباطی یاده شده، به هشتی ورودی اصلی مسجد متصل می‌شود.

گلدسته‌ها

روی پایه‌های طرفین ایوان، دو گلدسته کاشی‌کاری شده قرار دارد که علاوه بر کمک به استحکام جرزها و پوشش ایوان و استفاده از آن برای گفتن اذان، به زیبایی مجموعه نیز می‌افزاید. در میانه این گلدسته کلمه‌های «الله»، «محمد» و «علی»، به خط بنایی معقلی، تکرار شده و بالاتر از آن دو ردیف کاشی‌کاری معقلی و سپس مأذنه نهاده شده است. یک ردیف پلکان مارپیچ که حول محور ستونی در مرکز و داخل گلدسته دور می‌زند، پشت‌بام مسجد را به انتهای گلدسته‌ها مرتبط می‌سازد.

گودال بسیار دیدنی باغچه در قسمت شرق و غرب دارای ۱۰ حجره و در جنوب دو حجره و یک مدرسه و چند اتاق و انبار است.

حیاط مرکزی و حوضش

حیاط مسجد به قدری زیبا و دل‌باز است که می‌شود ساعت‌ها نشست و تماشایش کرد. حیاط مربع شکل و آجری است. در مرکز حیاط حوضی به شکل کثیرالاضلاع و چهار باغچه وجود دارد. حجره‌های طلاب از طریق راهروهایی به حیاط راه دارند و هر کدام از آن‌ها با شبکه‌های آجری پوشش داده شده‌اند.

تعمیر چهره

بنای مسجد آقابرگ از زمان ساخت تاکنون دچار تغییرات بسیار شده است. شاید معماران و سازندگان اولیه آن هرگز در فکر چنین تغییراتی نبودند. از جمله این تغییرات، دگرگونی اتاق‌های گوشواره بالاخانه و اتاق‌های بالای سردر ورودی بود. همچنین در و پنجره‌های بالا رفته یا «ارسی‌های اولیه» حذف و درگاه‌های نیم‌دایره که سوغات سفر ناصرالدین شاه به فرنگ بود، جایگزین آن‌ها شدند. در فاصله میان گنبدخانه و شبستان غربی نیز سه در مشبک چوبی وجود داشته است که چون بر اثر آسیب موربانه از میان رفته بودند، آن‌ها را با درهای فلزی که هیچ تناسبی با کل بنا نداشتند، تعویض کرده بودند. خوش‌بختانه در سال‌های اخیر، «سازمان ملی حفاظت از آثار باستانی» بار دیگر درهای فلزی را حذف کرده و درهای چوبی و ارسی جدیدی در محل قدیم کار گذاشته است. مسجد آقا بزرگ را باید دید. با توصیف و تعریف نمی‌شود آن همه هنر و خلاقیت را بازگو کرد. پس این بار که به کاشان رفتید، پیش از رفتن به هر جای دیگر، سری به خیابان فاضل نراقی کاشان بزنید. درهای مسجد آغوششان برای خوشامدگویی به شما باز است.

شبستان‌های چهل ستونی

با توجه به آثار به‌دست‌آمده به نظر می‌آید که کل بنا روی بقایای بنایی قدیمی‌تر که از زلزله سال ۱۱۹۲ قمری باقی مانده بود، ساخته شده است. به‌ویژه شبستان چهل‌ستونی شمالی به احتمال بسیار پیش از ساخت گنبدخانه و روی بقایای بنایی که خانقاه یا مقبره و مدرسه خواجه تاج‌الدین و مربوط به قرن نهم هجری بوده، ساخته شده است. مسجد آقا بزرگ دو شبستان چهل‌ستونی دارد:

- یکی در جبهه غربی گنبدخانه که اندک زمانی پس از بنای قسمت اصلی ساخته شده است. این شبستان دارای ۲۰ ستون آزاد و ۳۰ چشمه طاق آجری است که در قسمت شمالی آن، راهرو ارتباطی، پلکان پشت‌بام و محلی برای وضوخانه قرار دارد.

- دیگری شبستان زمستانی است که در جبهه شمالی مسجد و صحن اصلی حیاط قرار دارد. این شبستان دارای ستون‌هایی از آجر و خشت با گوشه‌سازی و رسمی‌بندی است. وسط هر چشمه روزنی با پوشش سنگ مرمر تعبیه شده است که از آن‌ها نور طبیعی ملایمی به درون شبستان می‌تابد.

بزرگ‌ترین گنبد آجری قاجاری

تمام بنای مسجد و البته گنبد آن از آجر ساخته شده است. گنبدخانه آن بر اساس شرایط اقلیمی کاشان و روی هشت پایه عظیم بنا شده است. طرح گنبد در زمان ساخت به‌گونه‌ای بوده است که در گرمای شدید تابستان، هوای خنک پیرامون آن جریان داشته باشد. گنبد دوپوسته، با دهانه داخلی ۱۰ متر و ارتفاع ۲۱ متر، فضای گنبدخانه را پوشانده است. گرداگرد این گنبدخانه رواق‌هایی به‌هم پیوسته با پوشش «طاق و تویزه» ایجاد شده‌اند. سردر و ایوان ورودی شمال گنبدخانه دارای پوششی شامل یک تویزه در جلو و نیم‌گنبدی می‌شود که زیر پوشش اصلی سقف کاذب آن، با رسمی‌بندی آجر و کاشی، به صورت معقلی حصیری است. زیر این قسمت کتیبه‌ای حاوی «سوره فتح» به خط ثلث برجسته از گچ، گرداگرد داخل گنبدخانه را می‌پوشاند که در پایان آن تاریخ ۱۲۶۴ قمری خوانده می‌شود. متأسفانه هنگام ساخت شبستان غربی، در زمان فرزند آقابرگ، طرح اصلی بنای گنبدخانه تغییر کرده و فضای باز زیر آن از یک سو بسته شده است.

آقا بزرگ و محقق نراقی

ملا مهدی نراقی از علما و فلاسفه معروف و معتبر دوره قاجار و معروف به آقابرگ است. هر چند تمام اعضای خاندان نراقی اهل علم و دین بودند، اما می‌توان گفت که جایگاه ملا مهدی در علوم دینی، تفسیر، ادبیات، ریاضی و نجوم از رتبه بسیار والایی برخوردار است. او که به نام «محقق نراقی» نیز خوانده می‌شود، از جمله «مهدای اربعه» بود؛ یعنی چهار عالم شیعی و مرجع تقلید که نام اصلی آنان مهدی بوده است. از جمله تألیفات این عالم والامقام باید به «لوامع»، «جامع السعادات در علم اخلاق»، «مشکلات العلوم» و «محرق القلوب» اشاره کرد.

منابع

- <http://shabestan.ir>
- <http://mosqueir.loger.ir>
- <http://www.doctv.ir>